

PARASZTI GAZDASÁGI KÖZÖSSÉGEK BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN MEGYÉBEN

PETERCSÁK TIVADAR

A korábbi néprajzi leírásokkal, a paraszti gazdálkodás hagyományos formáit feldolgozó tanulmányokkal szemben az utóbbi évtizedekben számos dolgozat jelent meg a gazdasági közösségekről, szervezetekről.¹

Borsod-Abaúj-Zemplén megye különböző kistájain évszázadokon át meghatározó gazdasági ágazat volt az állattartás és az erdőhasznosítás. Az állatok számára táplálékot nyújtó legelők, az építkezésekhez és szerszámokhoz alapanyagot, az emberi táplálkozáshoz és állati takarmányozáshoz nyersanyagot biztosító erdők paraszti használatát országos törvények, helyi földesúri és törvényhatósági rendelkezések, illetve az ezek nyomán létrejövő lokális gazdasági közösségek szabályozták.

Megyénkben éppen úgy, mint az ország más tájain, a jobbágyfelszabadítás előtt a földesúr és a jobbágyok közösen használták a falvak legelőit, az erdőben pedig a földesúr faizást engedett a jobbágyainak, zselléreinek, akik ezért különféle szolgáltatásokkal tartoztak. Az 1948-as jobbágyfelszabadítás alapjaiban változtatta meg az úrbériséget, és a jobbágy szabad tulajdonosa lett az általa művelt földnek. Ugyanakkor rendezetlenül maradt az erdő és a legelő kérdése, amelyet I. Ferenc József 1853. március 3-án kibocsátott nyílt parancsa, az úrbéri pátens oldott meg. Ez kötelezővé tette a legelő és az erdő korábban csak engedőleges elkülönítését a földesúr és az úrbéreszek között. Az elkülönítést a rendelet nyomán felállított úrbéri bíróságok intézték. A legtöbb vita az egy jobbágytelekre eső legelő- és erdőjárandóság holdmennyisége körül bontakozott ki. A rendeletben megszabott jobbágytelkenkénti 4–22 hold közötti legelő- és 2–8 hold közötti erdőmennyiség² kiszabását a legelő és az erdő minősége, az úrbéri faizási használati gyakorlata befolyásolta. A jobbágytelket vették alapul, és nyolc úrbéri zsellér számára egy egész telek utáni legelőt és erdőt számítottak.³

Területünkön az 1850-es évek végétől az 1870-es évekig zajlottak a tagosítási és elkülönítési perek. Ezek végeztével településenként megszabták az egy telekre jutó legelő és erdő mennyiségét és külön kimérték a volt úrbéreszek számára. Példaként néhány hegyközi falu adatait közlöm a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárban fellelhető anyagból.⁴

1 A teljesség igénye nélkül: *Csizmadia A.*, 1977.; *Hegyí I.*, 1975.; *Varga Gy.*, 1976.; *Mádai Gy.*, 1965., 1984.; *Petercsák T.*, 1979., 1985., 1987a., 1987b., 1989., 1992., 1994.; *Szabó I.*, 1979–80.; *Deli E.*, 1984.; *Balogh I.*, 1994.; *Halász P.*, 1991.; *Paládi-Kovács A.*, 1981.; *Szabó I.–Szabó L.*, 1977.

2 1200 négyszögölével véve 1 holdat.

3 *Csizmadia A.*, 1977. 35.

4 Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc (BLM), VII-1/c. 117., 80., 179., 184., Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Sátoraljaújhely (BLS), VII-2/c. 56., 3. A jobbágytelek mennyisége községenként változik: Alsóregmecen 1 hold (1200 négyszögöl) belsőség, 22 hold szántóföld, 6 kaszavágó rét (BLS. VII-2/c. 3.), Villyben 24 hold szántóföld és 6 embervágó kaszáló (1000 négyszögöl – BLS. VII-2/c. 56.), Nagybózsván az 1 hold belsőségen kívül 24 hold szántó és 8 kaszavágó rét (BLS. VII-1/c. 179.).

Község	Elkül. ideje	Telkek száma	Egy telekre jutó		Összes erdő (h)	Összes legelő (h–1200 □–öl)
			erdő	legelő		
Kisbózsva	1862	6 ⁴ / ₈	5	8	32 ¹ / ₂	52
Filkeháza	1874	19 ² / ₈	6	7	123	143 ¹ / ₂
Nagybózsva	1872	8 ⁶ / ₈	7	4	61 ²⁵ / ₁₀₀	35
Nyíri	1860	34 ¹ / ₈	—	8	149 ³ / ₈	277 ⁵ / ₈
	1863?					
Mikóháza	1866	20	6 ¹ / ₄	—	125 ¹⁵⁰ / ₁₂₀₀	125
Vitány	1872	— ¹ / ₈	—	—	—	—
Villy	1878	24	4 ³ / ₄	10	122 ²² / ₁₀₀	245 ²⁵ / ₁₀₀
Alsóregmec és Széphalom puszta	1864	28 ⁶ / ₈	9		258 ⁷⁵ / ₁₀₀	

Az egykori úrbéresek számára kimért erdőket és legelőket a volt jobbágyok és zsellérek felosztatlan állapotban, közösen birtokolták és használták. A közös használat azonban nem indulhatott zökkenőmentesen, amire példa az alsóregmeci bíró 1870. július 31-én kelt és a megyei úrbéri bíróság elnökének címzett levele. Ebben írja, hogy „a zsellérek részére telkes gazdákkal közösen kiadott legelőnek a zsellérség semmi hasznát nem vehet(i).” A zsellérek nevében kéri, hogy a részükre megállapított erdőt és legelőt a telkes jobbágyoktól külön mérjék ki.⁵

A volt úrbéresek számára kihasított erdők és legelők közös használatának kezdeteit alig ismerjük, és tisztázatlanok a gazdasági szervezetek, közösségek megalakulási körülményei. Az abaúj-zempléni Hegyközben a század utolsó évtizedeiben még a közösségi eljáróság – bíró, 2 hites, 12 tagú képviselőtestület, erdőgazda (Pusztafalu) – intézte a legelővel és az erdővel kapcsolatos ügyeket. Felsőregmec képviselőtestületi jegyzőkönyvében az 1890-es években még nem szerepel a közbirtokosság kifejezés, bár legelő- és erdőügyeket tárgyaltak. Először 1903-ban említik a közbirtokosok erdőkezelő pénztárnoka tisztségét.⁶

Az erdő- és legelőhasználat szabályozására létrejött gazdasági szervezetek megalakulására az országos törvények, rendeletek és a helyi hagyományok egybevetésével következtethetünk. Borsod-Abaúj-Zemplén megye területéről főként a Zempléni-hegység, a Bükk vidékéről és a Szuha-völgy falvaiból rendelkezünk az erdő- és legelőhasználatot szabályozó gazdasági közösségek működésére vonatkozó adatokkal.⁷ A továbbiakban e kistájokról publikált adatok felhasználásával összegezzük ezen szervezetek típusait, működésük sajátos vonásait.

ÚRBÉRES KÖZBIRTOKOSSÁGOK

A közös használatot a 19. század végétől megjelenő törvények próbálják egységes keretbe foglalni. Az 1894. évi XII. tc. szerint az osztatlan közös tulajdont képező legelőknél az érdekelt birtokosok közgyűlése állapítja meg a legelőrendtartást, a legeltetés,

5 BLS. VII-2/c. 3.

6 BLS. V/1. Felsőregmec község képviselőtestületi jegyzőkönyve 1893–1937.

7 *Petersák T.*, 1979., 1981., 1992.; *Mádai Gy.*, 1965., 1984.; *Deli E.*, 1984.

az állattenyésztés és az apaállattartás módozatait. A közgyűlés elnöke rendszerint a községi bíró. A birtokossági közgyűlés határozatait a községi elöljáróság hajta végre.⁸ Az 1898. évi XIX. tc. a volt úrbéres közösségeket önálló erdőbirtokosságokká alakította, és az erdőket a legelőktől külön kezelésbe vette. A közös birtokosok gyűlésének határozatait a választott elnök, választmány, erdőgazda, pénztárnok hajtják végre.⁹ Az 1913. évi X. tc. mondja ki, hogy a közbirtokosságok legeltetésben érdekelt tagjaiból legeltetési társulatokat kell szervezni.¹⁰ A törvény rendkívül átgondolt, pontos szövegezésű, szinte minden kérdésre kiterjed a figyelme, valamennyi lehetséges variációra ésszerű megoldással szolgál. A végleges megfogalmazás egy közel fél évszázados napi gyakorlat eredménye, rögzítése. A rendelet végrehajtása, a legeltetési társulatok megalakítása azonban az első világháború kitörése miatt sokáig elhúzódott, és csak az 1920-as években kezdődött meg. A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei levéltári iratok szerint régiókban ez még később, az 1930-as évek elején valósult csak meg.¹¹ Az 1935. évi IV. tc. rendeli el, hogy a közös erdőhasználatra a tulajdonostársak kötelesek erdőgazdasági és egyéb közös ügyeik intézése céljából erdőbirtokossági társulattá alakulni.¹² Végül a 144000/1948. FM rendelet szerint a helyi tanácsok mellett legeltetési bizottságokat kellett alakítani.¹³

A megalakuló közbirtokosságok szervezeti felépítését és működésének kereteit a fenti országos rendeletek szabályozták. Az egyes konkrét szervezetek működési rendjét azonban befolyásolták a helyi viszonyok, a korábbi községi, földhasználati hagyományok. Így megyénkben is követendő példaként álltak az úrbéres közösségek előtt az évszázados múlttal rendelkező nemesi közbirtokosságok. Ezek gazdasági és hasznosítási szervezetként összefogták az egy vagy több község területén lévő és több nemes érdekkörébe tartozó osztatlan ingatlanok (erdő, legelő, rét stb.) közös hasznosítását.¹⁴ Nemesi közbirtokosságok működtek többek között Alsóregmecen, Kovácsvágáson, Nagybózsván (Hegyköz), illetve Borsod, Gömör palóc falvaiban. Jóllehet ezek nagy része a 19. század végére már felparcellázta tagjai között az erdőket, Sajóvelezden és Dédestapolcsányban a termelőszővetkezetek megalakulásáig működtek, és az úrbéres gazdaközösségektől elkülönítve intézték ügyeiket.¹⁵

Széles körű adatgyűjtésünk alapján megállapítható, hogy a 19–20. század fordulóján, a 20. század elején Borsod-Abaúj-Zemplén megyében már minden faluban működött legalább egy gazdasági szervezet, amely a közös erdő és legelő ügyeit intézte.¹⁶ Ezek helyi megnevezése rendkívül változatos: *úrbéres birtokosság* (Füzérkajata, Háromhuta, Alsószuha), *úrbéres közbirtokosság*, *úrbéri közbirtokosság* (Füzérkajata, Boldogkőváralja, Háromhuta, Tardona), *volt úrbéresi közbirtokosság* (Sajóvelezd, Háromhuta), *úrbéri közbirtok* (Fony), *közbirtokosság* (Hegyköz, Alsószuha), *régi erdőbirtokosság* (Ózd-Sajóvárkony).¹⁷ A volt zsellérek több faluban külön közbirtokosságot

8 Magyar törvénytár, 1912. 787–788.

9 1898. évi...

10 Magyar Törvénytár, 1914. 98–99.

11 Szabó I., 1979–80. 201.; Deli E., 1984. 85.

12 1935. évi... 38.

13 Gruber F., 1960. 15.

14 Tárkány-Szűcs E., 1981. 519.

15 Petercsák T. 1989. 245.

16 Máday Gyula 1896-ból 82 borsodi volt úrbéres erdőbirtokosságot említ. Máday Gy. 1965. 141. 6. jegyzet.

17 Petercsák T., 1992. 59–60.; Deli E., 1984. 87.

alakítottak (Diósgyőr, Sajókaza, Szendrőlád, Újhuta). E falvakban a volt úrbéres jobbágyok szervezetét pl. *volt koronai úrbéres telkesek birtokossága* (Diósgyőr) kifejezéssel különböztették meg a zsellérekétől, de hívták még *úrbéri erdőnek* (Tardona, Hangony, Fony), *úrbéres erdőnek* (Dédestapolcsány) különválasztva a *volt úrbéres zsellérek birtokosságától* (Diósgyőr, Sajókaza, Szendrőlád) vagy a *volt úrbéres zsellérek gazdaságától* (Felsőgyőr).¹⁸ A zempléni-hegységbeli Újhutában a falu lakói szégyellték azt *újhutai volt zsellérek közös erdeje közbirtokosság* kifejezést, ezért az elnök 1978-ban kérte a Járási Földhivataltól, hogy ezentúl egyszerűen csak *újhutai közbirtokosság*ként tartsák nyilván szervezetüket.¹⁹

A 20. század első évtizedeiben a közbirtokosság még együtt intézte a közös legelő és erdő ügyeit. A központi rendelkezések nyomán az 1920-as években alakult külön *legeltetési társulat* Diósgyőrben és Felsőgyőrben, az 1930-as években Szuhafőn és Zádorfalván. A hegyközi Kovácsvágáson csak 1947/48-ban alakítottak *legeltetési társulatot*, amelynek a *közbirtokosságtól* külön vezetősége volt. Sajátos helyzet figyelhető meg a kis határu hegyközi falvak közös szervezetei tekintetében. A közbirtokosságokban vezető tisztséget betöltő adatközlők és a jegyzőkönyvek szerint itt a két világháború között is tulajdonképpen csak egy gazdasági közösség, a *közbirtokosság* működött. Erdőügyekben hivatalosan a *közbirtokosság* vagy *erdőbirtokosság*, legelőügyekben a *legeltetési társulat*, *legelőtársulat*, az 1950-es években pedig a *legeltetési bizottság* kifejezést használták. A falvak szóhasználatában azonban mindvégig a *közbirtokosság* kifejezés az általános mindkét esetben.²⁰

A közbirtokosság a községen belül mindenütt önálló testületet jelentett és sajátos szervezeti rendje volt. Az erdővel és legelővel kapcsolatos legfontosabb ügyekben a közbirtokossági tagok *közgyűlése* döntött. Évente kétszer, tavasszal és ősszel tartottak rendes közgyűlést, de a helyi körülményektől függően évente több rendkívüli közgyűlést is összehívtak. Az év eleji gyűlés az előző évi munkát értékelte és döntött az alkalmazottak felől, illetve az erdő- és legelőtisztítás módjáról. Az őszi-téli gyűlés a fakitermelés és a faosztás rendjét szabályozta. Rendkívüli gyűlést akkor hívtak össze, ha valamelyik közösségi alkalmazott helyett újat kellett választani, vagy nagyobb összegű beruházáshoz, vásárláshoz szükség volt a tagság egyetértésére. A közgyűlés időpontjáról dobszóval értesítették a tagságot. Rendszerint az iskolában vagy az elnök lakásán tartották vasárnap délután. A tagok kétharmadának kellett jelen lenni a szavazatképességhez, Felsőgyőrben a tagok birtokarány szerint gyakorolták szavazati jogukat.

Az ügyek tényleges intézése a *vezetőség*, *úrbéri vezetőség* (Pusztafalu), illetve *gazdatanács* (Sajóvelezd), *birtokossági tanács* (Felsőgyőr) feladata volt. A vezetőséget 3–5 évenként választották újra.

A testület vezetője az *elnök*, *úrbéri elnök*, *közbirtokossági elnök*. Általában valamelyik módosabb gazdát választották meg, de nem mindig a legvagyonosabbat. A rátermettség sokat számított, értelmes, megbecsült és törvénytisztelő embert választottak. Az elnök volt a közbirtokosság vezetője, elnökölt a gyűléseken, tárgyalt a község vezetőivel, az erdészeti hivatallal, képviselte a közbirtokosságot a hatóságoknál. Fakitermelésnél ő kérte a vágási engedélyeket, irányította a faosztást, gondoskodott a facserevényültetéséről, az erdő és a legelő tisztításáról, felügyelt a legeltetés rendjére, az apaállatok megfelelő gondozására, a falu határában, a legelőkön lévő kutak javítására. Ellenőrizte

18 Petercsák T., 1992. 60.; Máday Gy., 1965. 126., 141.

19 Petercsák T., 1981. 47.

20 Vö. Máday Gy., 1965. 126.; Deli E., 1984. 86–87.; Petercsák T., 1979. 265–266.

a birtokosság alkalmazottait, hogy rendesen ellássák feladatukat. Sajóvelezden az elnök lakásán volt egy dupla fenekű *közbirtokossági láda*. Ennek a rejtett fiókjában tartották a régi és bizalmas iratokat. Az elnöknek tiszteletdíj és/vagy természetbeni juttatás járt. Felsőgyőrben 1897-ben 10 forint, Filkeházán 1945-ben 60 pengő, Sajópüspökiben 1956–1962 között évente 500 forint tiszteletdíjat kapott. A faosztáskor rendszerint egy joggal több fa illette meg az elnököt.

A *pénztáros* vagy *pénztárnok* a közbirtokosság pénzügyeit intézte, a bevételeket és a kiadásokat kezelte. Választásánál a megbízhatóság volt a fontos. Munkájáért egyes falvakban tiszteletdíj járt, pl. Filkeházán 1945-ben 50 pengő, Felsőgyőrben a század elején 20 koronát és 1 joggal több fát kapott az osztáskor. Felsőregmecen viszont 1903-ban jegyzőkönyvben rögzítették, hogy semmiféle díjazást nem kap.

Jegyzőnek (Hegyköz, Felsőgyőr) megfelelő írású, jó fogalmazási készségű és iskolázottabb férfit választottak. Ő írta a közgyűlések jegyzőkönyveit, elkészítette a szerződéseket és lebonyolította a hivatalos levelezéseket. A közgyűlési jegyzőkönyvek bepillantást engednek a szervezetek működésébe, tájékoztatnak a tárgyalt témákról és a közbirtokosságok gazdasági helyzetéről. Megyénkből néhány faluból – Filkeháza, Felsőgyőr – maradtak meg a 19–20. század fordulójától a 20. század közepéig vezetett jegyzőkönyvek.²¹ Felsőgyőrben gyakorlattá vált, hogy az egyik községi segédjegyzőt választották meg gazdasági jegyzőnek. Filkeházán 1945-ben 80 pengő fizetést állapítottak meg a jegyzőnek, így ő kapta a legtöbb tiszteletdíjat a vezetőségéből.

A *gazda* a bika és a kan takarmányozását intézte, ő adta ki a napi takarmányt a pásztornak. Ő segített a pénztárosnak összeszedni a fűbért, a pásztornak pedig a természetbeni juttatást. Filkeházán az elnök helyettesének számított. A Hegyközben voltak olyan falvak, ahol külön *bikagazdát*, *kangazdát* vagy *kondásbírót* választottak. Az *erdőgazda* a közös erdő kitermelésével, a fa szétosztásával kapcsolatos ügyeket intézte. Az elnök és a választmányi tagok segítségével ő jelölte meg a kivágandó fákat és felügyelt a fa kitermelésére.

A vezetőség munkáját 3–6 főből álló *választmány*, *tanács*, *hites*, *hegyhites* segítette. Gyakorlati munkájuk a faosztáskor a kivágandó fák megjelölése volt.²²

A volt úrbéresek közösségei az osztatlan közös tulajdont képező erdők és legelők mellett egyéb vagyonnal is rendelkeztek. A közösség tulajdonát képezték a pásztorházak, bikaistállók is a bennük lévő apaállatokkal, illetve a bikák takarmányát biztosító bikarétek. A Bükk vidékén jövedelme származott a közbirtokosságnak abból is, hogy a területén mészégetést engedélyezett.

Az erdő haszna

A közbirtokosság tagjai a közös erdőből az ún. *jog*, *erdőjog*, *erdőilleték* alapján részesedtek. Az erdőjog eredetileg a szántóföldhöz, a telki állományhoz kapcsolódott, ugyanis a jobbágyfelszabadítást követő erdő elkülönítéskor egy-egy gazdának a birtoka nagysága után járó erdőterületnek a közösből ráeső eszmei értékét jelentette. Az Északi-középhegység falvaiban általában egynyolcad telek után kaptak egy erdőjogot. A Zempléni-hegységben *fél kvárta* (3 kat. hold), a Palócföldön *fél fertál*, Diósgyőrben egy *ráta*

21 Sárospataki Rákóczi Múzeum Adattára, 72–65.; *Mádai Gy.*, 1965. 125–143.

22 A közbirtokosság tisztségviselőihez l. *Petercsák T.*, 1979. 266–277., 1981. 48., 1992. 63–64.; *Mádai Gy.*, 1965. 128–130.; *Deli E.*, 1984. 88–89.

föld (2,5 kat. hold) után járt egy illetőség.²³ Ez összefüggésben állhat az 1853-as úrbéri pátenssel és az 1871. LIII. tc.-kel, amelyek szerint 8 úrbéri zsellér számára az erdőből egy egész telek utáni illetőség jár.²⁴ Bizonyára könnyebb volt az erdőhasználatot megszervezni, ha a helyi birtokviszonyokat, a sok résztelket és a nagyszámú zsellért figyelembe véve minél kisebb eszmei egységeket állapítottak meg. A zempléni hegyvidéken a zsellérek házanként kaptak egy erdőjogot, amit *zsellérjognak* neveztek. A mogyoróskai közbirtokosságban 93 jogot tartottak nyilván, amelyből 11 volt a zsellérjog.²⁵ A 18. században üveggyártásra és erdei munkára a diósgyőri koronauradalom erdőibe telepített szlovák Répáshután alig volt szántóföld, itt az erdőhasználati jog nem kapcsolódhatott a birtokhoz. A „Répáshutai Telepesek” erdőbirtokosságban az emlékezet szerint 10–12 családnak volt összesen 55 joga, és a gyermekek száma alapján kapták az erdőjogot: 10–12 gyermek után 3 jog járt. Mások szerint az erdőkincstári területből kihalított részen 1 jog 1440 négyszögöl erdőt jelentett.²⁶ A századfordulón megalkotott erdőrendtartásokban az egyes közbirtokosságok gyakran magyar holdban vagy négyszögölben állapították meg az egy illetékre tulajdonjogilag eső erdő területét (pl. Sajóvárkonyban 1, Sajóvelezden 3,6 hold).²⁷

A gyermekek az erdőjogot a szántófölddel együtt örökölték, de századunkban már különvált az erdőjog, amit szabadon adhattak-vehettek. Az erdőjogot rendszerint a legelőjoggal együtt örökölték, de eladáskor külön is átruházhatták. Az erdőjogot tulajdonosaik csak szorult helyzetben adták el. Pénzért, állatért, terményért vagy pl. szőlőbirtokért is értékesítették. Egy erdőjog értéke a helyi körülményektől függően változott. Századunk első felében Borsodnádason 10 mázsa búzáért, a Zempléni-hegység-beli Baskón egy tehén árért adtak el egy erdőjogot. Örökléskor a gyerekek (fiúk, lányok) rendszerint egyformán részesedtek az erdő- és legelőjogból, ezért nagyon sok töredékjog keletkezett. Diósgyőrben előfordult, hogy az otthon maradó, gazdálkodást folytató fiú kétszer annyi jogot kapott, mint a testvérei.

Az egy család birtokában lévő erdőjog mennyisége a tulajdonos társadalmi helyzetétől függött. Tardonán a közbirtokosság 151 illetőségéből egy-egy család kezén 5 jog volt a legtöbb, de előfordult, hogy 4–5 embernek volt egy illetősége. Sajóvelezden 3–4 *nyolcad* (jog) az általános, csak a legmódosabb gazdák kezén volt 12–13 erdőjog. A felsőgyőri zsellér közbirtokosság tagjai közül 1950-ben 6 fő 2–2, 6 fő 4–4, 1 fő 6 és 1 fő 7 illetékkal rendelkezett. A zempléni újhutai zsellérek birtokosságának 1978-ban 18 tagja volt összesen 12,5 joggal.²⁸

A közös erdő legfontosabb hasznából, az évenként kitermelt különböző mennyiségű fából a tagok joguk arányában részesedtek. A kapitalizmus időszakában az erdő egy funkcióra és fő haszonvételre, a fára szűkült le. A korábban alapvető fontosságú erdei gyűjtögetés és állattartás jelentősége századunkban fokozatosan csökken, illetve kiegészítő tevékenységgé válik. A közbirtokosság fontos feladata volt az erdő fájának a védelme és a fahaszon szétosztása a tagok között. Sok helyen *erdőört* is alkalmaztak. Erdők állami kezelés alatt állottak, az évenként kivágható területet az erdőfelügyelőségek engedélyezték, és azt a vágási ütemterveknek megfelelően az erdész jelölte ki. A közbirto-

23 *Petercsák T.*, 1992. 60.; *Mádai Gy.*, 1965. 126.

24 *Mihalovits J.*, 1919. 11–14.

25 *Petercsák T.*, 1981. 47.

26 *Mádai Gy.*, 1984. 60–61.

27 *Petercsák T.*, 1989. 246.

28 *Petercsák T.*, 1981. 47., 1989. 246.; *Mádai Gy.*, 1965. 127.

kosságok összterületétől és az erdő állapotától függött, hogy egy-egy településen évente mennyi fát vághattak ki.

Késő ősszel, tél elején került sor a kivágható erdőterület kijelölésére. Az elnök, pénztáros, erdőgazda és néhány választmányi tag az erdősszel határozta meg a *nyilas*, *pagony*, *pászta* területét úgy, hogy a határfákat fejszével kézmagasságban lehajlalták.

A fának a jogosultak közötti elosztásakor a vezetőség tagjai *megnomerázták*, *nyilazták* vagy *kinyilazták* a fákat. Mindezek a kifejezések azt jelzik, hogy a tagok között számozott vagy megjelölt területet, illetve fát osztottak szét. Megyénk különböző kistá-jain a 19. század végétől az 1970-es évekig a faosztás különböző formákban történt. Favágáskor a tagok joguk arányában egy-egy erdőrészt kaptak, amit maguk termeltek ki. Ritkításnál és gyéritésnél a kivágható fákat jelölték meg, illetve számozták és elosztás után az vágta ki, akinek jutott. A két világháború közötti években már a legtöbb közbirtokosságban először a tagokkal vagy bérmunkásokkal kitermeltették a tűzifát, és egyetlen egységekre rakva osztották szét. A szerszámfának ekkor is lábón osztották el.²⁹

A lábón álló fák területi osztásánál a vezetőség tagjai először annyi *nyilast*, *léniát* alakítottak ki, ahány erdőjog összesen volt a faluban. A kivágható fák oldalát kézmagasságban baltával *megcsapták*, majd ceruzával, krétával vagy ecsettel ráírták a nyilas számát. Tarvágáskor a nyilas határán álló fákat számozták meg. Diósgyőrben és Répáshután az állami erdészet hatására *bélyegző kalapácsot*, *bélyegzovana balticska-t* használtak a közbirtokosságban. Az egy nyilasba tartozó szálfák értékét egyenként becsülték meg és kiszámolták, hogy egy-egy kiosztandó területre megközelítően azonos minőségű és mennyiségű fa kerüljön. Így a fa értékétől függően egy nyilasban lehetett öt darab fa, míg a másikban nyolc, esetleg tíz. Az egy nyilasba tartozó szálfák ugyanazt a számot kapták. A pénztáros egy listát készített, ahol feltüntette a nyilas számát és azt, hogy abban hány fa található. Bogácson az volt a gyakorlat, hogy több erdőjogost magában foglaló *szekciót* jelöltek ki, amelyhez 48 *illeték* tartozott. A kitermelt fát itt szálában rakásba halmozták, s egy rakás 6 *illeték*nek felelt meg. Így 8 rakás fa volt egy szekcióban.

A két világháború közötti évtizedekben már a legtöbb közbirtokosságban először közösen kivágták a tűzre való fát, majd úgy osztották szét. A kitermelésben erdőjog arányában kellett részt venni. Aki nem vett részt, annak meg kellett fizetnie a napszámot. A tűzifát vidékünkön egyrészt *méterbe* rakták (1x1x1,3 méter, ill. 1x1x1,75 méter), másrészt a gallyfát 3 méter hosszú, 1 méter széles és 1 méter magas *rakásba*, *rakatba*, *csomóba* vagy *kopkába* (Zempléni-hegység) rakják. Egy-egy rakat rendszerint egy kocsi-ra való fát jelent. Minden egység (*méter* vagy *rakás*) kapott egy számot, amit az egyik megfaragott fára vagy a hasáb végére írtak. Általában annyi rakást vagy métert készítettek, ahány erdőjog volt a faluban.³⁰

Megyénkben mind az erdőterület, mind a lábón álló, illetve a kitermelt fa elosztása egységes módon, az ún. *nyílhúzás* során történt. Ez az ősi elosztási mód máig élő maradványaként őrzi azt a gyakorlatot, amikor a határrészeket, szántókat és réteket nyílvesszők segítségével sorsolták ki egymás között, „nyilat húztak”.³¹ Ez a kifejezés a közbirtokosságok faosztási gyakorlatában maradt meg a legtovább, bár az osztáskor már

29 Mádai Gy., 1965. 134–135.; Petercsák T., 1981. 48.; 1989. 250.

30 Paládi-Kovács A., 1988. 106.; Mádai Gy., 1965. 135., 1984. 61–62.; Petercsák T., 1981. 48.; 1989. 250.; Bozó J., 1970. 103.; Herman Ottó Múzeum Néprajzi Adattár 1557. Hajdú Imre gyűjtése.

31 Petercsák T., 1992. 67.; Magyar Néprajzi Lexikon 4. köt. 57–58.; Paládi-Kovács A., 1979. 92–93.

nem nyilat húznak, hanem számozott cédulát, amelynek azonban a legtöbb faluban máig *nyíl* a neve. Máshol *cédulának* hívják, újabban egy-egy településen belül mind a két kifejezést használják. Fából készült nyílra is emlékeznek Bogácson és Borsodnádason. Ez utóbbi helyen csak akkor volt ilyen nyílhúzás, ha azt kellett eldönteni, hogy a falu melyik végéről kezdjék a faosztást, illetve ha két egyforma farakás közül választottak. A két vessző közül az egyik hosszabb volt, s aki azt húzta, választhatott. Tardonán ket-tétört gyufaszállal is sorsoltak, ha két közbirtokossági tag illetőségére jutó fajárandóságot kellett eldönteni.³²

A nyílhúzás idejét dobszóval tudatták a tagokkal. Rendszerint télen tartották az elnök lakásán vagy a községházán gyűlés keretében. A vezetőség annyi papírcédulát készített, ahány erdőjog összesen volt, s minden cédula egy-egy nyilasnak felelt meg. Minden jogos maga – néhol egy gyerek – húzta ki kalapból vagy edényből az összehajtogatott cédulákat annyiszor, ahány erdőjoga volt. A töredékjogosok többen összeálltak, és a nyílhúzás után egymás között osztották el a fát. Bogácson, ahol több erdőjogost tömörítő nyilakat készítettek szekciónként, a legtöbb joggal rendelkező gazda húzta a cédulát, majd a többi joggal osztozkodott. A sorsolás után a pénztáros feljegyezte a listán, hogy ki melyik nyilast húzta. A közbirtokosságok rendszerint kítűztek egy időpontot, ameddig a fát ki kellett vágni és hazaszállítani. A nyilasokért a legtöbb faluban fizetni kellett, amiből a közös költségeket, pl. a favágást fedezték. Diósgyőrben az 1913. február 25-i jegyzőkönyv szerint a „nyílkihúzás egyenkint megtörtént, a kihúzott szám mindenkinek kiadatott, melyről külön napló készítettet és vezetettet. Egyes nyíl után vagyis három csomó fa után vágatási díj fizetendő 3 kor. 90 fill. melyet mielőtt a fa hazaszállítatik, tartozik a tulajdonos az elnöknel befizetni.”³³ Az 1970-es évek végén a zempléni Regécen már nem volt nyílhúzás. Az erdőgazda ment az erdősszel és a *lisztával*, amelyen szerepel, hogy joga alapján kinek mennyi fa jut. Az illető sorsszámát írják az ölfára és a gallyfára is.

A közbirtokosságok a vastag hasznofát (bányafa, rönkfa) gyakran árverésen értékesítették, de az állami erdészet is vásárolt tőlük. Az így befolyt összeg elsősorban a közös kiadásokat fedezte, de osztalékot is fizethettek a tagoknak (pl. Regécen 1977-ben 170 forintot jogonként).³⁴

A közös erdőből kapott fát mindenki a maga fogatán, szekérrel szállította haza. Az élelmes hegyvidéki nép a joga után járó fából minél kevesebbet rakott a szekérre, s azt az erdőn összeszedett gallyfával *szaporította*, így megsokszorozhatta a tűzifa mennyiségét. Erre különösen az egy-két joggal rendelkezők kényszerültek.

A 19. század végéig a közös erdőkben nem ültettek csemetéket. Tarvágáskor 30–40 méterenként *hagyásfákat*, *magfákat*, *anyafákat* hagytak, arról települt újra az erdő. A 19. század végétől az erdészeti hatóságok már megkövetelik a favágás utáni csemetézést, erdőtelepítést. Ebben főként a családok asszonyai, lányai vettek részt erdőjoguk arányában. 1898-ban Diósgyőrben még a közösen szedett makk elültetése volt az általános. A fiúk által méterenként kiásott gödörbe 2–3 szem makkot szórtak a lányok. A legtöbb közbirtokosságban nem nagyon gondozták a befogant csemetéket, néhol viszont két évig kapálták, sarlózták a környékét, illetve a vadak ellen vessző- és töviskerítéssel védtek. Az 1950-es évektől az állami erdőgazdaságok felügyelik a közös erdők felújítá-

32 *Petercsák T.*, 1992. 67–68.

33 *Mádai Gy.*, 1965. 135. A nyílhúzáshoz: *Bozó J.*, 1970. 105–106.; *Petercsák T.*, 1981. 48–49.; 1989. 252.

34 *Petercsák T.*, 1981. 49.

sát, több helyen ők gondoskodnak a szakszerű kezeléstről, amelyért a közbirtokosságok járulékot fizetnek.³⁵

Legeltetés, legelőhasználat

A közlegelők az 1913. X. tc. 20. §-a szerint az erdőkhöz hasonlóan a közbirtokosság (társulat) tagjainak osztatlan közös tulajdonát képezték, de kezelésük és közös használatuk szabályozása a társulatot illette.³⁶ Ennek érdekében a 20. század elején, első évtizedeiben sorra alkották meg legelőrendtartásukt. Elkészítése során először minden közbirtokosság felmérte a legelő területét. Megállapították, hogy hány *számos állatot* „bír el a legelő”, és ezzel a számmal elosztva a legelő területét, megkapták, hogy egy *legelőjogra* mennyi legelő jut. A hegyközi Alsóregmecen 1,228 kat. hold, Filkeházán 999 négyszögöl, Pálházán 1200 négyszögöl volt az egy joghoz tartozó legelő a 20. század első felében. A jogokat ezután szétosztották a jogosultak között.

A közbirtokosság tagjai a *legelőjog*, *legeltetési jog* (Hegyköz), *legelőilletőség* (Bükk), *legelőilletékesség* (Szuha-völgy) szerint hajthatták ki állataikat a legelőre. Ennek alapja az erdőjoghoz hasonlóan a telki állomány nagysága volt. A Hegyközben és Diósgyőrben rendszerint 3 kat. hold (nyolcad telek) más abaúji és borsodi községben egy *kvárta* (negyed telek), a Szuha-völgyben 2 hold ingatlan után járt egy legelőjog.³⁷ Egy jogra rendszerint egy szarvasmarhát, illetve egy *számos állatot* hajthattak. Az abaúji Hegyközben egy 2 éven felüli szarvasmarha vagy ló, 2 csikó vagy 2 db 2 éven aluli növendékmarha, 5 sertés, 10 malac, 8 juh vagy kecske és 16 db fél éven aluli bárány vagy kecskegida adott ki egy számot. A Szuha-völgyben az igavonó ökör és ló 1/2 szám, 3 db sertés 3/4 éves korig 1 szám, azon alól 1/2 évesig 2 db 1 öregszám, azon alól 3 db 1 öregszám.³⁸ A zsellérek rendszerint egy tehenet legeltethettek a közös legelőn, amiért *legeltetési díjat*, *legelőbért* fizettek, 1917-ben Felsőregmecen egy tehen után 16 koronát. Ha a legelő bírta, legelőjog nélküliek is hajthattak állatot a közös legelőre. Ilyen esetben Pusztafaluban 6, Kishutában 5 pengőt fizettek számos állatonként a két világháború közötti években. Füzérkajátán a *dolgozó marha* után kevesebb, a *heverő marha* után több legelőbért szedtek. A legelőjogot egy-egy legeltetési idényre vásárolni is lehetett olyan gazdától, akinek kevesebb állata volt, mint emennyi legelőjoga alapján járhatott a legelőre. A hegyközi Nagybózsván az 1930-as években egy anyakocát adtak egy idényre szóló legelőjogért. *Túllegeltetés* esetén a gazdák meghatározott pénzüsszeget fizettek a közbirtokosságnak vagy több napig vettek részt a legelő tisztításában. Az 1913. évi X. tc. 36. §-a lehetővé tette, hogy a tagoktól a kiadások fedezésére legeltetési vagy egyéb használati díjat szedjenek. Ezt a díjat *legelőbérnek*, *legelőadónak* vagy *fűbérnek* nevezték, és Felsőgyőrben 1899-ben 2 forint 50 krajcárt, az 1940-es évek végén Nyíriben 5 forintot, Filkeházán 38 forintot jelentett számos állatonként. Az így befolyt összegből fedezték az adminisztrációs kiadásokat, fizették a közbirtokossági tisztségviselők tiszteletdíját, a pásztor házának adóját, és a bika abraktakarmányának a vásárlására fordították.³⁹

A közös legelőket évenként legalább egyszer, tavasszal, de ha az idő engedte, ősszel is megtisztították a bokroktól, hantoktól. A *közmunkára* vagy *legelőtisztításra*

35 Mádai Gy., 1965. 134.; Petercsák T., 1992. 77–78.

36 Magyar törvénytar, 1914. 99.

37 A legelőjoghoz l. Mádai Gy., 1965. 126.; Petercsák T., 1979. 267–268.; Deli E., 1984. 87.

38 Petercsák T., 1979. 268.; Deli E., 1984. 87.

39 Mádai Gy., 1965. 131.; Petercsák T., 1979. 268–269.

minden gazda legelőjoga, újabban a legelőre hajtott jószág alapján volt köteles kiállni meghatározott számú napra. A közmunkában a gyerekeken kívül bármelyik családtag részt vehetett. A Hegyközben a *legelőortás* idejét dobszóval tudatták, és a falu végén gyülekezve vonultak a legelőre, ahol reggeltől estig dolgoztak.

Az állatállomány továbbtenyésztéséhez szükséges apaállatok (*bika, kan*) a közbirtokosság tulajdonát képezték. A szarvasmarha számától függően a kisebb hegyközi falvakban egy, a nagyobbakban rendszerint 2–3 bikát tartottak. A Szuha-völgyben úgy számították, hogy 60 tehenre kell egy bika és 30 kocára egy kan. Az apaállatok vásárlása és takarmányozása gyakori témája a közgyűléseknek. A bika fontosságát és értékét jelzi a felsőregmeci jegyzőkönyv 1914. július 5-i bejegyzése: „nagy baleset érte a közbirtokosságot, mert elesett a közbirtokossági bika és kényszervágás történt”.⁴⁰ Ha új bikát vettek és nem volt elegendő pénz a közbirtokosság pénztárában, az árát a gazdák adták össze a tehenenként kivetett *bikapótlás* címén. A bikákat a közbirtokossági tulajdont képező pásztorházak végében álló *bikaótlban, bikaistállóban* helyezték el. Ezek építésmódja, berendezése megegyezett a falubeli istállókéval. Ha két bikát tartottak, ún. *strajfjával* választották el egymástól. A bikát rendszerint a *csordás* gondozta, takarmányozta. A téli időszakban más dolga nem is volt, a bikagondozásért fogadták egész évre. A Hegyközben néha előfordult a bikák egyes gazdáknál való téli takarmányozása is. A bika szálastakarmánya a közös falu rétekről került ki, amit általában *Bikarétnek* vagy *Falurétnek* neveztek. Filkeházán már 1875-ben a Bisó és az Ortás dűlőben 2,47–2,47 hold *Falurétnet* mértek ki a bikák részére. A gazdák *közmunkában* kaszálták és *takarták fel a szénát*. Tehenenként kellett kiállni, s a lófogattal rendelkezők hordták be a takarmányt a pásztorház mellett álló *falusi sopba, bika sopba* (Hegyköz), *bikarakodóba* (Szuha-völgy), de a bikaótl padlásán is tárolták. A bikák abraktakarmányát az állattartó gazdáktól szedték össze: évenként 10–15 kg árpát vagy zabot, 1–2 liter korpát és egy pohár sót adtak be tehenenként a Hegyközben. Aki nem adta meg a kivetett mennyiséget, a közbirtokosság egy évre eltiltotta az apaállat használatától. Az abrak beszedését a *bikagazda* vagy *községgazda* végezte össze, és ő adta ki a napi takarmányt is a csordásnak. A hegyközi falvakban a bikaistállóban volt egy abrakos láda, *ferslók*, amit megbízható bikagondozó esetén nyitva tartottak, leggyakrabban zárni kellett, és a vezetőség tagjai felváltva mentek *abrakolni*. A második világháború után az állam biztosított rendszeres pénzbeli támogatást, amiből a közbirtokosság megvehette a bika és a kan abraktakarmányát.

Az 1930-as évekig a bika is kijárt a tehenekkel a legelőre és a *folyatás* is ott történt. Amióta a bikák nem járnak a legelőre, a vemhesítés a bikaistálló mellett az udvaron történik. Az 1960-as évek végétől a falvak, illetve a termelőszövetkezetek nem tartanak bikákat. Az 1970-es években a Hegyközben egy inszeminátor élt Nyíríriben, aki az egész vidéken intézte a mesterséges megtermékenyítést. Minden faluban akadt egy gazda, aki az istállóját csekély térítésért átengedte e célra.⁴¹

A közbirtokosságok, legeltetési társulatok alkalmazták a *pásztorokat, gulyásokat, csordásokat, kondásokat*. Természetbeni járandóságukat a gazdák adták össze a számos állatonként kivetett mennyiségben, de a 20. század közepén már általános a pénzben fizetett bér is. A természetbeni bérezés sajátos lehetősége volt a *pásztorház, csordásház,*

40 BLS V/I. Vö. *Petercsák T.*, 1979. 269–270.; *Deli E.*, 1984. 89.

41 Az apaállatok gondozásához l. *Petercsák T.*, 1979. 270–272.; *Deli E.*, 1984. 89.; *Bencsik J.*, 1988. 604–609.

cselédház építése, amelyek a közbirtokosság tulajdonát képezték. Az idegenből költöztetett pásztor addig lakott a pásztorházban, amíg a falu csordása, gulyása, kondása maradt. A jeles ünnepek alkalmával megyeszerte elterjedt a pásztorok megajándékozása.⁴²

Közösen vásárolt erdők

A 20. század elejétől az Északi-középhegység több falujában jellemző, hogy a lakosok összefogva, közösen vásároltak erdőt a falu határában birtokos uradalmaktól. Az erdőn kívül többször jelentős legelőterülethez és szántóföldhöz is jutottak. A vásárolt erdőket és legelőket közösen kezelték, az erdő hasznából a vásárlás arányában részesedtek. A közös erdővásárlásokra a rossz földművelési adottságok és a szűkös megélhetési lehetőségek kényszerítették az erdős határu falvak lakosságát, és az erdő hasznából, a fa eladásából egészítették ki jövedelmüket. Az erdővásárlás vonzó célt, de ugyanakkor komoly kiadást is jelentett, ezért pl. a Zempléni-hegység falvaiból többen Amerikában keresték meg az árát.⁴³

A Zempléni-hegység belső falvaiban szinte mindenütt létesült a közös erdő kezelésére egy-egy *birtokosság*, *birtok* vagy *erdőbirtok*, amelyet a vásárlási szerződésben első helyen szereplő gazdáról neveztek el. A mogyoróskai határban több birtokosságot is alakítottak. Itt először 1911-ben vettek kb. 300 magyar hold erdőt és legelőt báró Waldbott Frigyesné uradalmából. A legelső vásárló Pekár Ferenc volt, így lett *Pekár Ferenc és társai birtokosság* a neve. Mindenkinek legalább 5 magyar hold erdőt kellett vásárolnia. A mogyoróskai Onda János adásvételi szerződése szerint 5 magyar hold erdőért 300 koronát fizetett. A mogyoróskaiakon kívül fonyiak, regéciek, baskóiak és erdőhorvátiak is társultak a vásárlókhöz. Az *F. Szűcs és társai birtokosság* az 1930-as években alakult, amikor 105 hold erdőt vettek gr. Károlyi Imre telkibányai uradalmától a mogyoróskai Osztrika erdőben. A *Fóris és társai birtokosság* tagjai erdőhorvátiak voltak. Az 1970-es évek elején szűnt meg a *Magyar János és társai birtokosság*, amelyben 4–5 tag kb. 300 hold erdővel rendelkezett. A *Hegedűs Mihály és társai birtokosság* erdeje a fonyi határban volt, melyet végül az állam vásárolt meg a társaságtól. A mogyoróskai határban további – erdővel rendelkező és már korábban megszűnt – birtokosságok voltak: *Kertész és társai* (hernádceceiek, vizsolyiak), *Simkó és társai*, *Arnold Aladár és társai* (hernádceceiek), *Fedor és társai*, *Szabó János és társai* (vizsolyiak), *Ivancsó Péter és társai* (baskóiak), *Golenya és társai* (óhutaiai). Az arkaiai az 1920-as években a Károlyi-uradalom erdejéből vásároltak személyenként legalább 3 kat. holdat, s ezután egy *jog* részesedésük volt. A baskóiak 1905-ben kb. 900 hold erdőt és legelőt vettek a tállyai Majláth bárótól a Bükk dűlőben, és 2 magyar hold után kaptak egy jogot. Óhután 1922-ben vásároltak 80 hold erdőt a Stirling-uradalomtól, s ezt az első elnökről *Kaselja-féle birtok*nak hívták. A *Regős-féle birtok* 1924-ben alakult a gr. Károlyi Imrértől vásárolt erdőből. Hejcei, gönci, vizsolyi és fonyi gazdák 1943-ban kb. 3000 kat. hold erdőt *íratlak* és vásároltak gr. Károlyi Imre telkibányai erdősegeiből. Ez az *Amadévári közbirtok* 1961-ben, a termelőszövetkezetek megalakulásakor szűnt meg. A hegyközi Vágáshután 1928-ban jött létre az *Oprendek-féle közbirtokosság*.

A közös vásárláskor a résztvevők megállapodtak abban, hogy milyen nagyságú terület megvétele jelent egy *jogot* (Arkán 3 hold, Mogyoróskán 5 hold) a résztulajdono-

42 A pásztorok fogadása, járandóságuk, ünnepi megajándékozásuk külön tanulmányt érdemelne. Legutóbb Bencsik János foglalta össze a témát: *Bencsik J.*, 1988. Vö. *Petercsák T.*, 1979. 272–278.; 1983. 31–41.

43 Az Északi-középhegység területén kívül a Veszprém megyei Szentbékállán közösen vásárolt erdő használatra alakult ún. *grófbirtokosság* működéséről tudunk. *Gelencsér J.*, 1982. Vö. *Petercsák T.*, 1992. 71–74.

soknak. A fenti szervezetek a közbirtokosságokhoz hasonlóan működtek. A nagyobbaknak ugyanúgy volt vezetősége (*elnök, pénztáros, erdőgazda*), a kisebbeknek pedig az elnök intézett minden ügyet. A tagok haszna a közös erdőből évente kitermelt fából származott. A fát rendszerint közösen vágták ki, és a bányafát, szerfát eladva a befolyt jövedelmet részarány szerint szétosztották. A méterbe vagy rakásba halmozott tűzifából jog alapján részesültek. Minden méter, illetve rakás fa egy-egy *nyilat* (cédulát) kapott, és mindenki annyiszor húzott egy kalapból, ahogy joga volt.⁴⁴

Juttatott erdő, újbirtok

Az 1945-ös földosztáskor Borsod-Abaúj-Zemplén megye sok községében a nagy erdőterületekkel rendelkező uradalmak birtokából a szántóföld mellett vagy helyett erdőt juttattak a rászoruló szegényeknek, nagycsaládosoknak. Az új erdőt nem osztották szét, hanem a volt úrbéres birtokosságokhoz hasonlóan közösen kezelték, és a működéshez ugyanolyan gazdasági szervezeteket hoztak létre. Ezek neve hivatalosan *új erdőbirtokossági társulat*, de a falvakban csak *juttatott erdő* (Hegyköz, Tardona), *újbirtok* (Zempléni-hegyvidék), *újerdő birtokosság* (Ózd-Sajóvárkony) a neve.⁴⁵ Mogyoróskán 28 család 66 kat. holdat, Regécen 106 kat. holdat, Háromhutában pedig 2400 kat. holdat kaptak a nincstelének. Elsősorban azoknak juttattak jogot az új erdőben, akiknek az úrbéres közbirtokosságban nem volt illetőségük. Ózd-Sajóvárkonyban akinek 3 méternél kevesebb fa jár évente a régi erdőben, annak maximálisan 2 méterrel kiegészítették a jogát. Itt legelőször a káptalani cselédek kaptak 2 métert. Az erdőosztásnál a gyerekek számát és a háborús érdemeiket is figyelembe vették. Regécen 0,5 holdtól 5 holdig, Háromhután viszont legalább 10 holdat kapott egy-egy család.

1950-ben tulajdonjog szerint a következőképpen oszlott meg az erdők területe Borsod-Abaúj-Zemplén megyében:

állami:	180 395 kat. hold
közbirtokossági:	71 040 kat. hold
magán:	37 817 kat. hold ⁴⁶

Az újbirtokosságoknál az erdőből való részesedés a kapott holdszám alapján történt. Mogyoróskán az 1970-es évek végén még működött a *Somhegyi újerdő birtokossági társulat*, Ózd-Sajóvárkonyban pedig 1998-ban is létezik az *újerdő birtokosság*. A vezetőség tagja az *elnök, pénztárnok* és a *vezetőségi tagok*. Sajóvárkonyban még *erdőgazdát* és *titkárt* is választanak, s itt az elnök, erdőgazda és pénztáros az 1980-as években 700–700 forint tiszteletdíjat kapott.

Az új erdőbirtokosságok a régiek mintájára működtek. A fa elosztása azonban csak kevés helyen történik sorsolással, cédulahúzással. Gyakoribb, hogy a bér munkásokkal méterbe vágatott fát a vezetőség megszámozza. A tagok a pénztárostól vagy az erdőgazdától kapnak egy igazoló cédulát, amelyen az illető neve és a méterfa száma szerepel. Az újbirtokosságnál nem adják el a jogot, csak az évi fájárandóságot ruházhatják át esetenként másra, rendszerint rokonra. Ózd-Sajóvárkonyban az 1980-as években átlag 1400 köbméter fa kitermelésére kaptak évenkénti engedélyt, amelyből 300 métert adnak a tagoknak, a többit értékesítik. Ebből fedezik a közös költségeket (adó, erdőke-

44 *Petercsák T.*, 1981. 49–50.; 1987. 131–134.

45 A témához l. *Petercsák T.*, 1981. 49.; 1992. 70–71.

46 *Járási L.*, 1997. 233.

zelés, favágók munkabére), de még a tagoknak járó fa hazaszállításának a fuvarköltségét is. Ezen felül 1989-ben 1000 forint részesedést is osztottak a tagoknak köbméterenként.⁴⁷

A fenti gazdasági szervezetek a mezőgazdaság kollektivizálásának az időszakában, főként 1961–64 között szűntek meg. Az erdőbirtokossági társulatok megszüntetését kimondó 1961. évi VII. törvény értelmében erdők egy része állami tulajdonba, más része a termelőszövetkezet használatába került. Csak néhány településen (pl. Regéc, Újhuta, Sajóvárkony) maradt meg máig működő közbirtokosság, erdőbirtokosság. A társadalmi rendszerváltozást követően, a kárpótlás, illetve az új agrárviszonyok figyelembevételével megjelent az 1994. évi XLIX. törvény az erdőbirtokossági társulatokról. Ez szabja meg az új szervezetek alapításának feltételeit és működésük kereteit.⁴⁸

Összegezve a paraszti gazdasági közösségekről közölt ismereteket megállapíthatjuk, hogy azok fontos gazdasági funkciót töltek be megyénk falvainak életében. A közbirtokosságok a jobbágyfelszabadítás után létrejött kisparaszti gazdaságok működését koordinálták adott gazdasági feladatok elvégzésére. A különböző gazdasági közösségek legfontosabb célja az osztatlan közös birtokok, az erdők és legelők használatának szabályozása, igazgatása és kezelése. A közbirtokossági tagok közgyűlése döntött a legelőrendtartásról, a favágás rendjéről, a pásztorok fogadásáról. A favágás és faosztás módozatainak, a legeltetés rendjének a meghatározása, a közmunkák szabályozása és szervezése, a pásztorok felügyelete, az apaállatok beszerzése és takarmányozásának biztosítása pedig a választott közbirtokossági vezetőség feladata volt. A közösségi szervezetek saját ingó és ingatlan vagyonnal is rendelkeztek. A hegyvidéki falvakban a rossz földművelési adottságok pótlására a 20. század elejétől történt közös erdővásárlások újabb gazdasági közösségeket hoztak létre, majd az 1945-ös földosztás (erdőjuttatás) révén új erdőközösségek alakultak. Ezek működésénél az egykori úrbéresek közbirtokosságainak a hagyományait, tapasztalatait vették alapul.

Az utóbbi évszázadban megalakult paraszti gazdasági közösségek ugyan jórészt központi rendeletek hatására jöttek létre, de mindennapi működésük során a helyi hagyományok és a lokális gazdasági érdekek érvényesültek. Összekötő kapcsot jelentettek a hivatalok és az erdőt-legelőt használó közbirtokossági tagok között, illetve a település sajátosságainak, a közgyűlés döntésének megfelelően szabályozták az osztatlan közös vagyon kezelését, és az abból történő részesedést. A működés során belső autonómia és rendszeres közösségi ellenőrzés érvényesült.

47 Énekes László vezetőségi tag (1923) adatait ezúton is köszönöm.

48 Az erdőbirtokossági...

IRODALOM

1898. évi...
1898. évi Országos Törvénytár. Budapest
- 1935 évi...
1935. évi Országos Törvénytár. Budapest
- Az erdőbirtokosság...*
1994 Az erdőbirtokossági társulatokról. Budapest
- Balogh István*
1994 Szőlőskert-, legelő- és erdőbirtokosságok 1850–1950 között. In: Parasztkultúra, populáris kultúra és a központi irányítás. (Szerk.: *Kisbán Eszter*) Budapest, 25–33.
- Bencsik János*
1988 A pásztorház. (Az állattartó közösség „cseléd”-je Északkelet-Magyarországon.) HOMÉvk. XXV–XXVI. Miskolc, 603–620.
- Bozó József*
1970 A bükkzsérci erdők. In: Népünk életéből. (Szerk.: *Zupkó Béla*) Mezőkövesd, 95–190.
- Csizmadia Andor*
1977 A falusi közösségek szervezete és működése Magyarországon 1848 és 1944 között. In: Tanulmányok a falusi közösségekről. (Szerk.: *Csizmadia Andor*) Pécs, 35–53.
- Deli Edit*
1984 Közirtokosságok, legeltetési társulatok a Szuha-völgyben. A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 22. 84–90.
- Gelencsér József*
1982 Egy sajátos erdőközösség Szentbékállán. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 16. 305–309.
- Gruber Ferenc*
1960 Rét és legelő. Budapest
- Halász Péter*
1991 A közirtokosság mint hagyományos önkormányzati forma. Honismeret 1991/6. 44–46.
- Hegyi Imre*
1975 A népi erdőgazdálkodás jogszokásairól. In: Az erdőgazdálkodás története Magyarországon. (Szerk.: *Kolossváry Szabolcsné*) Budapest, 490–512.
- Járasi Lőrinc*
1997 Erdőgazdálkodás Bánkúttól Nagy-Milicig. Miskolc
- Magyar Törvénytár*
1912 Budapest
1914 Budapest
- Mádai Gyula*
1965 Diósgyőri adatok a közös, népi gazdálkodás és birtoklás múltjához. Történelmi Évkönyv I. Miskolc, 125–143.
1984 Hagyományos erdőgazdálkodás. In: Répáshuta. Egy szlovák falu a Bükkben. Miskolc, 59–74.

Mihalovits János

1919 Magyar erdészeti jog I. köt. Selmeczbánya

Paládi-Kovács Attila

1979 A magyar parasztság rétgazdálkodása. Budapest

1981 A kismemesek utódai a paraszti társadalomban (XIX–XX. század). A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve VII. 163–175.

1988 Favágók és más erdőjárók Dél-Gömörben. In: Életmód, foglalkozás, nemzetiség. Debrecen, 104–137.

Petercsák Tivadar

1979 Közbirtokosságok, legeltetési társulatok a Hegyközben. HOMÉvk. XVII–XVIII. Miskolc, 261–280.

1981 Az erdő szerepe a Zempléni-hegyvidék népének életében. In: Néprajzi tanulmányok a Zempléni-hegyvidékről. (Szerk.: *Szabadfalvi József*) Miskolc, 43–61.

1985 Népi erdőbirtoklás Heves megyében a XIX–XX. században. *Agria* XXI. 253–265.

1987a Egy gazdasági közösség a XX. század első felében. (A felsőtárkányi „volt úrbéres gazdaközönység”) *Agria* XXIII. 145–160.

1987b Közösen vásárolt paraszti erdők használata Észak-Magyarországon. In: *Arator*. Dolgozatok Balassa Iván 70. születésnapja tiszteletére. (Szerk.: *Balázs Géza–Voigt Vilmos*) Budapest, 131–134.

1989 Erdőhasználat a Palócföldön. In: *Palócok*. (Szerk.: *Bakó Ferenc*) Eger, 235–331.

1992 Az erdő az Északi-középhegység paraszti gazdálkodásában (XVIII–XX. század). Debrecen

1994 Központi és helyi szabályozás – népi gyakorlat az erdőhasználatban. In: *Parasztkultúra, populáris kultúra és a központi irányítás*. (Szerk.: *Kisbán Eszter*) Budapest, 43–55.

Szabó István

1979–80 Legeltetési társulatok a Tiszazugban. *Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv*, 201–221.

Szabó István–Szabó László

1977 Az erdő szerepe az Ipoly-völgy községeinek életében a jobbágyfelszabadítás után. *Studia Comitatus* 5. Börzsöny néprajza 71–92.

Tárkányi-Szűcs Ernő

1981 Magyar jogi népszokások. Budapest

Varga Gyula

1976 Lokális gazdasági társulások Hajdú-Bihar megye mezővárosaiban. *Ethnographia* LXXXVII. 161–174.

BAUERLICHE WIRTSCHAFTSKOLLEKTIVE IM KOMITAT BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN

In den verschiedenen Kleinregionen des Komitates Borsod-Abaúj-Zemplén war die Viehzucht und Forstnutzung über Jahrhunderte hinweg ein bestimmender Wirtschaftszweig. Die Benutzung der dem Vieh Futter bietenden Weiden, sowie der für Bau und Werkzeuge Grundmaterial, zur menschlichen Ernährung und Viehfütterung Rohstoffe sichernden Wälder durch die Bauern wurde von Landesgesetzen, Verfügungen der örtlichen Gutsherren und Minizipalbehörden, bzw. durch die nach der Aufhebung der Leibeigenschaft im Jahre 1848 hieraufhin gegründeten lokalen Wirtschaftskollektive geregelt.

In unserem Komitat wurde nach der in den Jahren 1850–1870 vorgenommenen Aufteilung, Trennung der Wälder und Weiden ortsweise der Umfang des auf ein Grundstück fallenden Weide- und Waldlandes festgelegt und gesondert zugunsten der ehemaligen Leibeigenen und Häusler vermessen.

Die Funktion der Kleinbauerwirtschaften wurde durch die zur Jahrhundertwende aufgrund zentraler Anordnungen und örtlicher Gemeinschaftskonventionen gegründeten Kompossessorate koordiniert. Das wichtigste Ziel der verschiedenen lokalen Wirtschaftskollektive war die Regelung, Verwaltung und Bewirtschaftung der ungeteilten gemeinschaftlichen Besitztümer – der Wälder und Weiden. Die Mitgliederversammlung der Kompossessorate entschied über die Weidenordnung, die Ordnung für das Holzfällen und über die Einstellung der Hirten. Die Festlegung der Modalität des Holzfallens und der Holzverteilung, der Weideordnung, die Regelung und Organisation der gemeinsamen Arbeit, der Aufsicht über die Hirten, der Anschaffung von Bullen und Stieren, sowie die Sicherung des Viehfutters aber war Aufgabe der gewählten Kompossessoratleitung. Die Gemeinschaften verfügten auch über eigene bewegliche und landwirtschaftliche Güter.

Als Ausgleich der schlechten Ackerbaubedingungen in den Dörfern der Gebirgsgegend entstanden durch den gemeinsamen Kauf von Wäldern am Anfang des 20. Jahrhunderts neue Wirtschaftskollektive (Landbesitztümer). Für die Nutzung der Wälder, die während der Bodenverteilung im Jahre 1945 den Armen zugewiesen wurden, entstanden auch neue Forstgemeinschaften. Bei der Funktion dieser wurden die Bräuche und Erfahrungen der Kompossessorate der ehemaligen Zinsmänner zugrunde gelegt.

Die im letzten Jahrhundert gegründeten bäuerlichen Wirtschaftskollektive entstanden zumeist aufgrund zentraler Anordnungen, doch während ihrer täglichen Funktion kamen die örtlichen Bräuche und lokalen Wirtschaftsinteressen zur Geltung. Sie stellten ein Bindeglied zwischen den Ämtern und den Mitgliedern der Kompossessorate für Wald- und Weidenutzung dar, bzw. regelten entsprechend der Eigenart der Ortschaften und den Entscheidungen der Hauptversammlung die Verwaltung des ungeteilten gemeinsamen Vermögens und die daraus folgende Anteilberechnung. Bei der Funktion wurde einer inneren autonome und regelmäßigen kollektiven Kontrolle Geltung verschafft.

Tivadar Petercsák